

YARATILIŞ/FITRAT KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE İNSAN-ÇEVRE İLİŞKİSİNİN AHLAKİ BOYUTU

Hasan OCAK*
E-mail: hasan.ocak@ikc.edu.tr

Citation/©: Ocak, H. (2016). *Yaratılış/fitrat kavramı çerçevesinde insan-çevre ilişkisinin ahlaki boyutu. Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi. 2, 57-71.*

Öz

Çevre sorunları sadece insanı değil eko sistemdeki tüm varlıkları tehdit etmektedir. Çevre ayrıca mahalli ve bölgesel sorunlar olmayıp küresel bir nitelik arz etmektedir. Bu nedenle bir ülkedeki çevre sorunu sadece o ülkeyi ve komşu ülkeleri değil tüm ekolojik sistemi tehdit etmektedir. Söz konusu tehditleri yok etmenin mücadelesini veren pek çok kurum ve kuruluşun, meselenin metafizik kökenlerinden bağımsız çalıştığı için, başarı oranları oldukça düşük seviyelerde seyretmekte ve bu aşamada yeni bir sürece girilmesi gerekli görünmektedir.

Bu sürecin başında bireyin, bir bütün olarak varlık dünyasını ve tabii ki bunun içinde kendi varlığını anlamlandırması yer almaktadır. Bu anlamlandırma işi, varlığı küllî/tümel olarak kavrama çabası olmak durumundadır. Bütünsel bir kavrama olmadan varlık dünyasına ait hiçbir şeyi doğru anlaşılamaz. Varlık dünyasını tanıma ve anlama merakı, esasen bireyin fitratında/doğasında yer alan bir potansiyeldir ve bunun geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu noktada birey, varlık felsefesinden hareketle ahlak olgusunu keşfeder. Zira varlık dünyasını ve onun içinde kendi konumunu tanıyan birey, ister istemez varlık dünyasıyla, canlı cansız bütün varlıklarla ilişkilerini sorun edinir; onlarla ilişkilerinin mahiyeti üzerine düşünmeye başlar.

Günümüz insanının bu konudaki en büyük yanlışlarından biri ahlak deyince insanlar arası ilişkileri, çevre deyince de insanın bitki ve hayvanlara yaklaşımını anlaması ve buna bağlı olarak parçacı bir yaklaşımla konuyu daha da anlaşılamaz ve hatta çelişkili bir duruma getirmesi, dolayısıyla çözümsüzlüğü baştan kabul etmesidir. Bu makalede İslam düşüncesinde ortaya konan fitrat/yaratılış kavramı çerçevesinde çevre konusuna yaklaşılacak ve var olan sorunların temelinde ve çözümünde ne gibi ahlaki/imani ilkelerin yattığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam, çevre, ahlak, fitrat, inanç

---

* Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Abstract

MORAL DIMENSION OF HUMAN-WORLD RELATIONSHIP WITHIN THE CONCEPT OF FITRAH (DISPOSITION)

The environmental problems threat not only human beings, but also every being of ecosystem. What qualifies these problems is not that they are local and regional, but global one. Environmental problems of a country are not a threat only for that country or for its neighboring countries, but entire ecological systems. We need to struggle against these threat; but the intuitions struggling against those problems misses the metaphysical point of them and fail to succeed in finding a resolution of them. One must have new mentality and attitude towards the environmental problems.

The individual first needs to understand the world of beings as a whole and then himself within it. The perspective of this understanding must be universal. One does not grasp the world of beings properly without a holistic perspective. The curiosity for understanding and knowing the world of beings exists potentially in the disposition of human being. One need to actualize it. At this point, the individual discovers fact of morality in departing from the philosophy of being. The one who recognizes the world of being and his own position within it questions his relation to whole being whether living or nonliving one., and begins to think about its quiddity.

Major mistake committed by today's people is that he means by morality only the relationships among humans and by environment only plants and animals. This is a partial approach rather than holistic. We dealt the environmental problems through the concept of fitrah in Islamic thought and try to discover moral and faith principles underlying themprocess.

Keywords: Islam, environment, morality, fitrah (disposition), faith

Giriş

Çevre; canlıların içinde yaşadığı ortamdır. Bu ortamı, hava, su, toprak, bitki, hayvan, sıcaklık, soğukluk gibi canlı ve cansız varlıklar ve nitelikler oluşturur. Bundan dolayı çevreyi; “canlıların yaşayıp gelişmesini sağlayan ve onları sürekli olarak etkileri altında bulunduran fiziksel, kimyasal ve biyolojik faktörlerin bütünlüğüdür” şeklinde tanımlamak mümkündür (Çepel, 1992, s. 38). Başka bir ifade ile çevre; insanla birlikte tüm canlı varlıkları, cansız varlıkları, canlı varlıkların eylemlerini etkileyen ya da etkileyebilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik, toplumsal nitelikteki tüm etkenleri kapsamaktadır (Keleş, ve Hamamcı, 2002, s. 28).

Sözlüklerde çevrenin bir organizmanın veya organizmalar topluluğunun yaşamı üzerinde etkili olan tüm faktörleri ifade eden bir terim olarak kullanıldığını görüyoruz. Buna göre çevre, “Canlıların yaşamasını ve gelişmesini sağlayan fiziksel, kimyasal, biyolojik faktörlerin bütünlüğüdür”. Çevrebilim sözlüğünde çevre, doğal/fiziksel öğeleri, organizmanın etkileştiği insan ürünü koşullarını kapsayan, bir organizmanın var olduğu ortam ya da

koşullar olarak tanımlanmıştır (Güney, 2007, s.83). Başka bir tanıma göre çevre, “Bir organizmanın yaşama ve gelişmesini etkileyen tüm dış faktörler toplamıdır” (Özdemir ve Yükselmiş, 1995, s.33). Ekoloji Terimleri sözlüğünde ise çevre, “Canlı ve cansız varlıklar ile bunların karşılıklı ilişkilerinden oluşan biyolojik sistemleri ifade etmek için kullanılan geniş anlamlı bir kavramdır” (Çepel, 1990, s.258).

Tarihî süreç içinde insanın içinde bulunduğu çevreler çok çeşitlilik göstermektedir. İnsan zaman zaman bu çevrelerden etkilenirken zaman zaman da bu çevreleri etkisi altına almıştır. Buna göre çevre, “insanın hem iç hem de dış dünyasını kapsayan yakın bir alan” olmuştur. Bu tanıma göre çevre, iç ve dış çevre olarak ele alınmaktadır. Dış çevre; sosyal çevre, doğal çevre, diğer canlılardan oluşan maddi ve manevi çevre, suni çevre olarak belirlenirken, iç çevre ise; düşünce çevresi, anlam çevresi, bilgi çevresi, duygu çevresi, sanat çevresi olarak açıklanmaktadır.

Bütün bu çevre çeşitlerinin eğitim öğretim açısından insan üzerinde değişik etkileri vardır. Bu çevre şartları insanın gelişme ve olgunlaşmasıyla yakından ilgilidir. Genel olarak baktığımızda tüm bu bahsettiğimiz çevrelerin aralarında sıkı bir ilişki olduğu ve bu çevrelerin birbirini tamamladığı ortaya çıkmaktadır. Çevrede en önemli unsurun insan olduğu ve insanın ilişki içinde olduğu her ortamın çevreyi oluşturduğu anlaşılmaktadır (Akçay, 2010, s.8).

Yaygın kanaate göre, çevresel süreçler ve çevresel sorunlar büyük ölçüde, modern toplum insanının toplumsal davranışlarından kaynaklanmaktadır. Özellikle endüstriyel üretim sürecinde ortaya çıkan hava, su ve toprak kirliliği günümüzde yaşanan çevresel sorunların temel kaynağını oluşturmaktadır. Daha somut olarak, endüstriyel üretimde ve günlük yaşamda kullanılan kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtların kullanımı sonucunda ortaya çıkan gazlar, sera etkisi yaratarak küresel ısınmaya yol açmaktadır. Günümüzde en ciddi çevre sorunlarından birisini oluşturan küresel ısınmanın çözümü, ciddi düzeyde bir toplumsal davranış değişikliğini gerektirmektedir.

Bu açıdan bakıldığında küresel düzeydeki en ciddi çevresel sorunun nedeni ve çözümü büyük ölçüde toplumsal davranış değişikliğine dolayısıyla sosyolojinin, çevre sosyolojisinin ilgi alanına girmektedir. Sosyolojik yaklaşımın tespitlerine göre, insan toplumlarının doğal çevre ile olan etkileşiminin en somut görünümü, doğal kaynaklardan yararlanma ve doğal kaynakların kullanımı şeklindedir.

Çevre konusundaki görüşler, günümüzde özellikle çevreden kaynaklanan ekonomik, toplumsal ve siyasal bunalımlar, insanın çevre içindeki yerini tartışma konusu yapmaktadır. Eski Yunan'da Protagoras'ın sofistik görüşüne dayanan her şeyin ölçüsü insandır yaklaşımının doğal bir sonucu olarak, çevre karşısında insan merkezli bir düşünce oluşmuştur (Platon, 1997, 152a). Bugün bile insanlık, çevrebilimin içeriğini belirlerken insan merkezli düşünceden henüz kurtulamamıştır. İnsanı ön planda tutan söz konusu yaklaşımın çevreyi getirmiş olduğu duruma bakılırsa, sorunun çözümünün bu görüşe karşı

seçenek üretmekte yattığı söylenebilir. Yeni yaklaşımın bütün canlıları eşit ağırlıkta, eşit uzaklıkta ve eşit değerde ele alınması düşünülebilir. Bu yaklaşım da ancak, yeni bir etik anlayışı zorunlu kılar (Keleş ve Hamamcı, 1997, ss.32-33).

Bu anlamda, insan toplumlarının toplumsal ve ekonomik gelişimi özellikle tüketim açısından değerlendirmeye tabi tutulmuş ve gelişme büyük ölçüde doğal kaynakların, özellikle de doğada var olan enerji kaynaklarının kullanılmasına bağlı olarak tanımlanmıştır. İnsan çevre ilişkileri açısından bakıldığında doğa, insan müdahalesi olmadan, kendi haline bırakıldığında kendi dengesini kolaylıkla kurabilirken; endüstri devrimi ile birlikte büyük bir hız kazanan doğa üzerinde insanların müdahalesi arttıkça, doğanın kendini yenileme süreci bozulmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan doğanın tepkisi, yeryüzünde insan ve toplum sağlığını da olumsuz yönde etkileyen süreçlerin hızlanmasına yol açmıştır. Doğal kaynakların, özellikle fosil yakıtların yaygın ve yoğun şekilde kullanımı, üretim ve tüketim süreçlerinde insan hayatını kolaylaştırıcı etkiler yaratmakla birlikte, doğal ve toplumsal çevreyi etkileyerek, sonuçları öngörülemez çevre sorunlarının ve bunların sonucunda toplumsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, doğal kaynakların kullanımı, modern yaşamın vazgeçilmez bir unsuru ve yarattığı etkiler nedeniyle, hem ekonomik hem de toplumsal boyutu olan bir olgu durumuna gelmiştir (Tuna, 2000, s.67).

Çevre sorunlarının artarak yaygınlaşması, bu sorunlar ve bunların özellikle toplumsal etkilerine daha yakından bakılmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, söz konusu sorunlar ve bu sorunların etkileri de giderek artan ölçüde toplumsal düzeyde ilgi çeken araştırma konularından birisi haline gelmiştir. Çevre sorunlarının ortaya çıkışı ve yoğunluk kazanması açısından, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, batı toplumlarında sanayileşmenin yoğunlaşması, önemli bir kırılma noktası oluşturmaktadır.

1. Seküler/Pragmatik Yaklaşımlar ve Çevre Ahlakı

İnsan ve çevre arasındaki karşılıklı ilişki, evrensel bir olgudur ve bu ilişkinin oluşması sürecinde insan, doğal çevresi ile karşılıklı etkileşim halindedir. İnsan yaşamı ve kültürü, doğal şartlardan etkilenirken, aynı zamanda insan, kendi mutluluğu ve refahı için doğal işleyişi yönlendirir. İnsan ve doğa arasındaki karşılıklı ve ikili ilişki, toplumların sosyo-kültürel yapısı tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla toplumsal olarak yapılanmıştır. Her toplum, kendi gerçekliğini veya doğa ile olan ilişki biçimini yaratır ve her toplum kendi çevreci düşüncesini yaratır.

İnsan çevre ilişkilerine tarihsel boyutta bakıldığında üç temel aşamadan söz etmek mümkündür. Bu aşamalar, avcı- toplayıcı toplumlar, tarımcı toplumlar ve endüstriyel toplumlardır. Her toplumsal üretim biçimi doğal çevre ile olan ilişkilerinde özel bir ilişki türünü gerekli kılar. Başka bir deyişle, her toplum ve üretim biçiminin kendine özgü doğal kaynakları kullanma biçimi vardır. Buna ek olarak, her toplum kendi üretim biçimini ve

doğa ile olan ilişkilerini tanımlayan, meşrulaştıran bir egemen dünya görüşü ve bir doğa kavramsallaştırması yaratır.

Avcı-toplayıcı toplumlar, günümüzden yaklaşık 40.000 yıl kadar önce ortaya çıkmış, en erken toplum biçimidir. Avcı-toplayıcı toplumlar, yenilebilir yabancı bitkileri toplayarak ve yakın çevrelerindeki hayvanları avlayıp yiyerek yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yiyeceklerini haftalık ya da günlük olarak topladıklarından, uzun süreli olarak saklanabilecek ve ekonomik değere sahip yiyecek biriktirmemişlerdir. “Onların yaşamı (doğayı tanımanın) uzmanlaşmış bilgisinin kültürel olarak birikimine bağlıydı”. Uzmanlık bilgisi, yakın çevrede var olan yiyecek bulma olasılığını ve toprak, su, hava ve bitkiler hakkında gerekli bilgileri kapsamıştır (Harper, 1996, s. 37vd).

Arkeolojik ve antropolojik veriler ışığında ortaya konan bilimsel verilere göre, ilkel insan doğa içinde ve doğa olaylarına karşı bütünüyle savunmasız, çaresiz ve yalnızdır. Bu nedenle, varlığını sürdürebilmesi için başlangıçta doğaya baş eğmiş ve çevresine uyum sağlamaya çalışmıştır. Göçebelik evresinde insan belli ölçüde çevresini etkilemeye başlamasına rağmen yine de doğal olayların nedenini kavramaktan ve çevresini denetlemekten uzaktır. Ancak insan yerleşik tarım toplumuna geçişi ile beraber özellikle de neolitik çağın sonunda kentlerin ortaya çıkışı, insanın çevresini denetlemesi ve ona biçim vermesi mümkün olmuştur (Özerkmen, 2002, s.167-185). Bu dönemden itibaren insanın bilgi ve teknik birikimi hızla artmış, her geçen gün doğayı daha fazla işleme ve çevreyi daha fazla etkilemeye ve denetlemeye başlamıştır.

İnsanoğlu, bitkileri besin kaynağı olarak yetiştirmeyi ve hayvanları evcilleştirmeyi yaklaşık 10.000 yıl kadar önce öğrenmiştir. Tarımcı toplumların ileri aşamasında, sulama, gübreleme ve insan emeğinin organizasyonu, tarımsal üretimi büyük ölçüde arttırmıştır. Evcilleştirilmiş hayvanların çektiği metal pulluk gibi, zamanına göre ileri tarımsal teknolojiler, tarımsal üretimin hızla artmasına ve toplumsal yapı ve organizasyonun kökten bir şekilde değişmesine yol açacak değişikliklerin çok önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. İş bölümü, toplumsal yaşantıda daha önemli bir hale gelmiş ve köylülük, temel üretim gücü olarak ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak, zanaatkarlık, tarımsal araç-gerecin üreticileri ve yönetici sınıf, üretim ve artı değer organizasyonunu gerçekleştiren sınıflar olarak ortaya çıkmışlardır. Buna karşın, tarımcı toplumda nüfusun %90'dan fazlasını üretici köylüler oluştururken %10'dan azını yönetici ve bağdaşık zümre oluşturuyordu (Harper, 1996, s.39).

Endüstriyel toplumda, toplum ile doğal çevresi arasındaki ilişkileri anlayabilmek için, endüstriyel toplumların ortaya çıkış sürecini ve bu süreçteki tarihsel, toplumsal, siyasi ve ekonomik oluşumları izlemek ve irdelenmek gerekmektedir. Çünkü endüstriyel toplumlarda beliren çevre sorunları ve bu sorunların sonucu ortaya çıkan çevre-toplum ilişkileri, söz konusu oluşumlar ile yakından ilgilidir. Endüstrileşme, üç yüz yıl kadar önce Batı Avrupa'da ortaya çıkmış olan bir olgudur. Endüstrileşme, İngiltere'de tekstil

endüstrisinin keşfedilmesi gibi, bazı anahtar buluşlara dayanır. Buhar makinesinin keşfi, elektrik enerjisi, hidroelektrik enerji ve petrolün enerji kaynağı olarak kullanımının da endüstrileşmeye önemli katkıları olmuştur. Bu yeni enerji kaynaklarının gelişmesi ve üretim teknolojilerindeki gelişmeler endüstriyel üretimin ve sonuç olarak artı değer artmasına yol açmıştır. Yeni üretim teknolojilerinin icadı ve üretim artışı sonucu ortaya çıkan artı ürünün biriktirilmesi ve organizasyonunu sağlamak, daha merkezi, hiyerarşik ve karmaşık örgütlenmelerin oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Üretimin merkezileşmesi ve yeniden organizasyonu, insanların günlük yaşantılarını kökten değiştirmiştir. İnsanlar, endüstri merkezlerinde toplanmaya başlamışlar ve ilk kez, insanların çoğunluğu kentlerde yaşamaya başlamıştır (Lenski, 1988, ss.163-171).

Özellikle Batı toplumları, endüstriyel imparatorluklar kurmuşlar ve bu imparatorluklar yoluyla güçlerini pekiştirmişlerdir. Batı ülkeleri gelişmemiş ülkelere ham madde ve doğal kaynak ithal etmişler ve bunları mamul madde haline getirerek geriye satmışlardır. Bu bağlamda endüstrileşmenin uluslararası düzeyde yaygınlaşması, çevresel sömürü ve etkilerin de yaygınlaşmasına yol açmıştır. Çevresel olarak endüstrileşme, doğal kaynakların tüketilmesi sömürülmesi temeline dayanır. Endüstriyel toplumun insan-çevre ilişkisindeki yaşamsal değişimin temelini, ucuz fosil yakıtların endüstriyel üretimde kullanılması oluşturur. Fosil yakıt kullanımı, doğal kaynakların daha yaygın ve yoğun olarak sömürülmesine, daha fazla ve yaygın kirliliğe ve daha büyük çevresel felaketlere yol açmıştır. Fosil yakıt kullanımının bazı önemli sonuçları arasında su ve hava kirliliği, asit yağmurları ve küresel ısınma sayılabilir. Bu bağlamda endüstrileşme, insanoğlunun diğer canlı türleri üzerindeki egemenliğini arttırmış, nadir canlı türlerinin ve doğal çevrenin tahrip edilmesi endüstrileşme ve endüstriyel üretim için kabul edilebilir koşullar olmuştur (Giddens, 1998, s. 24vd).

Endüstriyel toplumda çevre-toplum ilişkilerinin düşünsel ve felsefi temelleri incelendiğinde; endüstrileşmenin doğal kaynakları sınırsızca kullanımı düşüncesi ve doğal kaynakların insan refahı için sınırsızca kullanılabilmesi varsayımının temelleri Batı Avrupa'da ortaya çıkmış olan Aydınlanma Düşüncesi ve Pozitivizme dayanmaktadır. Avrupa'da ortaya çıkmış olan Aydınlanma Düşüncesi, doğanın egemenlik altına alınması ve sömürülmesinin kültürel (bilimsel, ahlaki ve felsefi) temellerini hazırlamıştır. Bu bağlamda aydınlanma ile birlikte, insanın doğal çevresini egemenliği altına alabileceği, bilim ve teknolojinin sağladığı olanaklarla doğal çevresini denetleyip yeniden üretebileceği düşüncesi, giderek artan ölçüde modern endüstriyel toplumun temel değer ölçütü haline gelmiştir (Bacon, 2003, s.33).

Bu bağlamda endüstriyel toplumun Egemen Toplumsal Paradigması'nın beş temel özelliği şu şekilde ifade edilebilir.

1. Doğanın kendisi açısından değerinin küçümsenmesi varsayımı Doğal çevre, mal üretimi için kaynak oluşturduğu anlamda değerlidir; insan, endüstriyel üretim için

çevreyi egemenliği altına alır; ekonomik büyüme, çevrenin korunmasından daha önemlidir.

2. Sadece yakın çevrede bulunanlara değer atfedilmesi insanın dışındaki diğer canlı türleri insan ihtiyaçları için sömürülebilir, insanlar sadece kendilerini yaşamın merkezine koyarak kendileri dışındaki diğer insanlara daha az özen gösterirler. Bugünün kuşaklarına, geleceğin kuşaklarından daha fazla özen gösterilir.

3. Refahın arttırılmasının önemli olduğu ve bunun için gerekli olan risklerin alınabileceği yolundaki varsayım Bilim ve ileri teknoloji mutlak manada yararlıdır, endüstrileşmenin ortaya çıkardığı riskleri bertaraf edici düzenlemeleri yapmak ve gerekli önlemleri almak yerine, bu düzenlemelerin ve önlemlerin serbest pazar ekonomisi ilişkileri içinde alınması beklenmelidir. Çünkü çevresel ve toplumsal riskler, çoğu zaman, bireylerden kaynaklanır.

4. Büyümenin fiziksel (gerçek) sınırları olmadığına ilişkin varsayım Ekonomik, teknolojik ve bilimsel olarak büyümenin sınırları yoktur. Kaynak yetersizliği ve nüfus artışı gibi sorunlar, insanın teknolojik buluş yeteneği sayesinde aşılabılır.

5. Modern toplum, modern kültür ve modern politikanın genel olarak iyi olduğuna ilişkin varsayım İnsanlar tarafından doğaya ciddi bir zarar verilmez. Rekabet ortamının ve demokrasinin birçok toplumsal ve çevresel sorunu çözeceğine inanılır. Ayrıca, büyük ölçekli organizasyonların hiyerarşilerin ve uzmanlık bilgisinin önemine vurgu yapılarak bu yapıların düzenleyici olduğuna inanılır. Mülkiyet ve üretim araçlarının kontrolünün yaygınlaştırılmasına, karmaşık ve hızlı bir yaşam biçimine vurgu yapılır (Harper, 1996, s.47).

Çevre-toplum ilişkileri, genel tarihsel bir perspektiften değerlendirildiğinde, doğal çevrenin insanoğlu tarafından sömürülmesinin endüstriyel toplumda en üst düzeye çıktığı söylenebilir. Avcı-toplayıcı toplumlarda, insan-çevre ilişkileri, doğrudan bir ilişkidir. İnsanoğlu doğal çevrenin bir parçasıdır. İnsan ile insan arasında ve insan ile doğa arasında sömürüye dayalı bir ilişki değil, karşılıklılık ilkesine dayalı bir ilişki vardır. Avcı-toplayıcı toplumlarda, insanlar arasındaki ve insan ile çevre arasındaki karşılıklı ve eşitlikçi ilişki avcı-toplumlar tarafından meşrulaştırılmıştır. İnsanlar arasında ve insan ile çevre arasında ilk sömürü ilişkisi, tarımcı toplumlar zamanında kurulmuştur. İnsan ve doğal çevresi arasındaki dolaysız ilişki, dolaylı ilişkiye dönüşmüş ve toplum, doğa üzerindeki egemenliğini oluşturmaya başlanmıştır. Yaygın ve yoğun tarımsal üretim, doğal şartların değişmesini, toprak ve suyun yapısının değişmesini ve ormanların tarım alanlarına dönüştürülmesini gerekli kılmıştır. Bununla birlikte, tarımsal artı ürün, eşit ve adaletli bir biçimde dağıtılmamıştır. Toprak aristokrasisi, artı ürünü toplamış ve doğal güzelliklerden yararlanmış; köylüler ise yoksulluk, sefalet ve pislik içinde yaşamıştır. Tarımcı toplumların ideolojik ahlaksal ve toplumsal olarak en egemen kurumu olan din kurumu, tarımsal üretimin artmasını ve doğal çevrenin kontrolünü özendirmiştir. Son olarak doğa ve toplum

arasındaki ilişki, endüstriyel toplumda tamamen kopma noktasına gelmiştir. Doğal çevrenin kontrolü ve doğal kaynakların sömürülmesi, endüstriyel üretim için temel gereklilikler olarak kabul edilmiştir. Burjuvazi tarafından toplanan endüstriyel üretimden kaynaklanan artı değer, müthiş biçimde artmıştır. Endüstriyel toplumda, insanın insan tarafından sömürülmesi ve doğanın insan tarafından sömürülmesi, en üst düzeye ulaşmıştır (bkz. Prirages, 1970).

Egemen Batılı Dünya Görüşü, batılı toplumların temel yol göstericisi olan genel ve felsefi kavramsallaştırmadır ve dört temel ilkesi vardır;

1. İnsanlar dünya üzerinde var olan tüm varlıklardan temelde farklı ve onlar üzerinde belirleyici bir konuma sahiptir.
2. İnsanlar kendi kaderlerinin hâkimidirler; onlar kendi hedeflerini kendileri belirlerler ve bu hedeflere ulaşmak için ne gerekiyorsa yaparlar.
3. Dünya sınırsız kaynaklara sahiptir, dolayısıyla insanlar için sınırsız olanaklar sunar.
4. İnsanlık tarihi, gelişmenin tarihidir; her sorunun bir çözümü vardır, bundan dolayı gelişme kesintisiz sürer (Catton ve Dunlap, 1980, ss.15-47).

Egemen Batı Düşüncesinin ve İnsanı Üstün Gören Dünya Görüşünün felsefi ve teorik temelleri araştırıldığında, bu düşüncenin bir toplumsal ve bilimsel yansıması olarak “Sosyal Darwinizm” kavramı karşımıza çıkar. Sosyal Darwinizm kavramında, toplumsal evrimin fiziksel evrime benzediği, eğer bilim toplumsal değişimin yasalarını bulabilirse, bunun sadece doğanın manipülasyonuna değil, toplumsal değişimin sınırlarının öğrenilmesine ve manipülasyonuna da olanak sağlayarak “toplum mühendisliğinin” olanaklı olabileceği savunulur. Dolayısıyla sosyal Darwinizm, sosyal teoriyi birçok yönden dolaylı ya da dolaysız etkilemiş bir akımdır. Başka bir deyimle Sosyal Darwinizm’in sosyal teoride izini sürmek olasıdır. Bu anlamıyla Durkheim’in pozitivist sosyolojisinin Sosyal Darwinizmden etkilenmiş olduğu ve Parsons’ın işlevselci sosyolojisinin, Sosyal Darwinizmin ve Durkheim pozitivistizminin en etkili izleyicisi olduğu ifade edilebilir (Parsons, 1967).

Bu bağlamda modern toplumda çevre sorunlarının kaynağını oluşturan modernleşme ve endüstrileşme olgularının teorik temelleri araştırıldığında, Parsons’ın yapısal işlevselci yaklaşımının modernleşme teorilerinin teorik temelini oluşturduğu ifade edilebilir. Bu batılı yaşam modeli (modern toplum) ile birlikte çevre sorunlarının da batılı olmayan toplumlara modernleşme düşüncesi (ideolojisi) ile yayılması açısından önemlidir. Bu bağlamda, daha önce de ifade edildiği gibi, yirminci yüzyıl modernleşme teorilerinin sosyolojik temellerini, önemli ölçüde pozitivist sosyolojinin temelleri üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür.

Toplumsal tarihte ve sosyal bilimler tarihinde, İnsanı Üstün Gören Dünya Görüşünden, Yeni Ekolojik Paradigmaya geçiş aslen insanların doğa kavramsallaştırmalarında, insan

merkezlilikten doğa merkezliliğe doğru bir dönüşümü ifade eder. Bununla birlikte batılı toplumlarda ve batılı olmayan birçok toplumda insanı Üstün Gören Dünya Görüşü ve insan merkezli doğa kavramsallaştırması halen egemen görüştür, buna karşın Yeni Ekolojik Paradigmanın argümanlarının toplumsal düzeyde çok fazla etkin olduğu ve kabul gördüğü söylenemez. Bundan dolayı insan merkezli bir doğa anlayışından doğa merkezli bir doğa anlayışına geçiş daha henüz tamamlanmamış bir süreçtir. Bununla birlikte çevre sorunları artarak sürmektedir ve bu sorunlar ve bu sorunlara karşı oluşan duyarlılık sadece Batı toplumlarıyla sınırlı değildir. Çevresel sorunlar ve çevresel duyarlılık ülke sınırlarını aşan bir yapıya sahiptir. Çevresel sorunlar ve çevresel olgular küresel nitelikte olup, toplumsal ve politik sınırlarla sınırlandırılmayacak kadar yaygındırlar (bkz. Özdemir, 2015, 65-66).

2. Yaratılış/Fıtrat Kavramı Ekseninde Çevre Anlayışı ve Etik

Allah, insanın da içinde bulunduğu tabiatı canlı ve cansız varlıklarıyla birlikte bir düzen ve denge içinde yaratmıştır. Bu düzen, yeryüzündeki canlıların yaşantılarını sürdürdürebilmesi için en ideali olup, herhangi bir eksikliği ve aksaklığı söz konusu değildir. Ancak, insanların tutum ve davranışlarından dolayı, genel anlamda eko sisteminde bozulma ve kirlenme meydana gelmiştir. Bu duruma Kura'n-ı Kerim'de dikkat çekilmiştir. Günümüzde, erozyon gerçeği, hava, su ve denizlerin kirlenmesi, bunların sonucu olarak da asit yağmurlarının yağması, iklim değişikliği gibi küresel çevre kirliliği ve sorunları bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Allah, insanı diğer canlılardan ayrı olarak düşünme melekesi vermiş ve bu sayede insan, diğer canlı ve cansız varlıkları idare edip onlardan yararlanma imkanına sahip olmuştur. Bundan dolayı, yaratana şükretmek, sorumluluk duygusu içinde hareket etmek zorundadır. Ancak günümüzde insanın çevreye karşı sorumluluk bilincini önemli ölçüde yerine getirdiğini söylememiz zordur.

Yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız çevre sorunları, günümüz insanının doğayı kendisi gibi canlı görmemesi yani doğayı insandan özlü şekilde farklı görmesinden kaynaklanmaktadır. Doğal hayat insaninkinden farklı olmakla birlikte bu iki hayatın birbiriyle karşılıklı ilişkili olduğu ve her ikisinin de daha büyük bir hayat ögesinin ve sabit bir düzenin parçasını oluşturdukları gerçeği bu noktada insan tarafından gözden kaçırılmıştır. Böylece insanoğlu Allah'ın mülkünde emanete hıyanet etmiş, sahip olduğu bilimsel bilgiyi O'nun ortaya koyduğu etik değerlere uygun olarak kullanacağı yerde tabiatı istismar etmekte kullanmıştır.

Tabiatın manevî/metafizik boyutundan soyutlanarak sadece maddî olgular dizisinden ibaret mekanik bir sistem olarak algılanması; Allah'ın değil de insanın değerlerin kaynağı olarak görülmesi; âleme emanetçi halife olarak değil de hâkim olma düşüncesiyle yaklaşılması; bütün bu düşüncelere kaynaklık eden seküler bir dünya görüşü ile tabiatı fethetme görevi yüklenmiş bir bilim ve sınırsız üretim ve tüketimi hedefleyen bir teknoloji anlayışı, günümüz çevre sorunlarının karmaşık bir hale gelmesinin başlıca nedenleridir.

Çevre sorunlarının sadece teknolojik önlemler ve yasal düzenlemelerle çözülemeyeceğinin anlaşılması üzerine sorunun ahlaki boyutunun önemi her kesimce kabul edilmeye başlanmıştır. İnsanların karşı karşıya kaldıkları çağdaş sorunların aşılmasında dinin yardımcı olabileceği, günümüz insanının artık daha fazla göz ardı etmemesi gereken bir olgu olarak karşımızdadır. Tanınmış düşünürlerden Toynbee bu gerçeği ifade etme adına şöyle demektedir “insanoğlunu maddi hırsın ilham ettiği teknolojinin sorunlarından korumak için bütün dinlerin ve felsefelerin taraftarları arasında dünya çapında bir işbirliğine ihtiyacımız olduğuna sanıyorum.” (Toynbee, 1992, s.46).

Ancak kutsal metinlerdeki bazı ifadelerin literal anlaşılması ve buna bağlı olarak yorumlanması, yorumlanması, söz konusu metinlerin çevre açısından olumlu katkılar yapma iddiasının aksine bir anlayışın oluşmasına ve pratiğe dökülmesine zemin hazırlamıştır. Eski Ahit'tin Tekvin/Yaratılış bölümünde, insanın dünya varlıklarına egemen olmak üzere yaratıldığı belirtilmektedir. Ayrıca Kuran'da da farklı yerlerde benzer temalar görülür. Bakara suresinde İsrailoğulları'ndan söz ederken, “Size verdiğim nimeti ve sizi dünyalardan üstün tuttuğumu hatırlayın, yine aynı surede O, yeryüzünü size bir döşek, göğü de bir bina kıldı. Gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere üzümler meydana getirdi” gibi anlatımlar daha önce Eski Ahit'teki düşünceleri çağrıştırmaktadır. Ayrıca Araf Suresinde “Sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçimlikler verdik” ayeti de aynı yönde değerlendirilebilir. İbrahim Suresi'ndeki “O Allah'tır ki, gökleri ve yeri yarattı, gökten suyu indirip onunla rızık olarak size türlü meyveler çıkardı; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi; nehirleri de sizin (yararlanmanız) için akıttı” mealindeki ayet ve bu ayette geçen “musahhar”¹ kelimesinin bir bakıma yanlış yorumlanması da insan-çevre ilişkisinin kurulumu noktasında birinci kısımda bahsettiğimiz yaklaşımlara benzer yaklaşımların, inanan çevrelerde de oluşmasına ne yazık ki zemin hazırlamıştır.

Görüldüğü gibi, insan kültürünü belirleyen etkenlerden biri olan din yorumu da, insanın çevre üzerinde üstün konumda olmasına yardımcı olmuştur. Diğer taraftan bu yorumlar, geçmiş uygarlıkların felsefi görüşleriyle birlikte yakın çağların etik anlayışının biçimlenmesinde çok önemli rol oynamıştır. Ortaya çıkan bu etik anlayış, sosyo-ekonomik gelişmeleri gereklilik açısından ele almaya neden olmuş, sömürgecilik bile bu gerekçe ile haklılaştırılmış ve geçerlilik kazanmıştır.

Bu yanlış anlama ve davranmanın önüne geçebilmek için ise, öncelikle dini metinlerin literal anlamından ziyade bütüncül olarak anlaşılması ve yorumlanması gerekmektedir. Özellikle Kur'an-ı Kerim'in bütünü göz önüne alındığında imani ve ahlaki ilişkinin sadece Tanrı- İnsan ilişkisi çerçevesinde ele alınmasının pratikte bazı eksiklikleri beraberinde

¹ Musahhar kelimesi Arapçada bedelsiz ve karşılıksız çalışmak ve üretim yapmak demektir. Şu halde bütün kâinat canlı ve cansız tüm varlıklar insanoğlu için üretim yapmaktadırlar. Neticede insan tabiatın kendisi için ürettiği mallara emeğini katarak ihtiyaçlarını temin etmektedir. Alusi'nin dediği gibi insanın yeryüzündeki hilafet görevi yeryüzünü imar etmek, kendi neslini devam ettirmek ve insan, hayvan ve bitki tüm varlıklar arasında Allah'ın emirlerini uygulamaktan ibarettir. Bkz. el-Alusi, (t.y.), s.220. Krş. et-Taberi, (1964). Camiu'l-beyan, 1, ss.199-200.

getireceği görülür. Çünkü Kur'an, okunması, anlaşılması ve yaşanması noktasında sadece kendi ayetlerine dikkat çekmekle yetinmemektedir. Allah Kur'an'da çevre ve çevre ahlakından bahsederken oraya yerleştirmiş olduğu hakikatleri ayet olarak niteler ve tıpkı Kur'an ayetleri gibi bizlerin dikkatini onlara da çeker. Bu durumda yaratılış gayemiz olan imanın üç temel ilişki dinamiği olarak Tanrı, insan ve çevre karşımıza çıkar ki insandan da Allah ve çevre ile hayatı boyunca fitri ve ahlaki bir ilişkiler bütünü içerisinde bulunması istenir.

Bu sürecin başında bireyin, bir bütün olarak varlık dünyasını ve tabii ki bunun içinde kendi varlığını anlamlandırması yer almaktadır. Bu anlamlandırma işi, varlığı küllî/tümel olarak kavrama çabası olmak durumundadır. Bütünsel bir kavrama olmadan varlık dünyasına ait hiçbir şey doğru anlaşılmaz. Varlık dünyasını tanıma ve anlama merakı, esasen bireyin fıtratında/doğasında yer alan bir potansiyeldir ve bunun geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bireyin bizzat gerçekleştirmesi gereken bu varlığı anlamlandırma işi, yoğun bir düşünme ve sorgulama sürecini işletmesi suretiyle gerçekleştirilebilmektedir. Bu sürecin sonunda oluşturulan ve hayat boyu da işlenmeye devam edilecek olan varlık anlayışı, bireyin kendi dünya görüşünü, hakikat idrakini ve hayat felsefesini oluşturmasına kaynaklık eder.

Birey, oluşturduğu bu hayat felsefesine göre hayatını düzenleme ihtiyacı duyar. İşte bu noktada birey, varlık felsefesinden hareketle ahlak olgusunu keşfeder. Zira varlık dünyasını ve onun içinde kendi konumunu tanıyan birey, ister istemez varlık dünyasıyla, canlı cansız bütün varlıklarla ilişkilerini sorun edinir; onlarla ilişkilerinin neliği ve nasıllığı üzerine düşünmeye başlar. Bireyin, tamamen iç dünyasında oluşan ve onu varoluşsal bütünlüğe, tutarlılığa ve bilinçliliğe kavuşturan anlam duygusu, zorunlu olarak bu ilişkiler ağı içinde tutum ve davranışlarını belirleme meselesini sorun edinmesine neden olur. Bu bilinçle birey, varlıklara yönelik tutum ve davranışlarını belirlemesini yönlendirecek değerler oluşturur ve o değerlere içtenlikle sahip çıkar. Bu sahip çıkış, varoluşun hakikatini kavramanın ürünü olarak ahlaka sahip çıkıştır. Gazzalî başta olmak üzere hemen tüm İslâm düşünürlerine göre gerçek ahlak, işte sözü edilen süreç sonunda bireyin iç dünyasında oluşan melekedir ki, o tutum ve davranışlar olarak kendini dışa vurur. (Farabi, 1974, s. 60-1; İbn Rüşd, 1992. s. 73; Gazzali, 1994, s. 36.) Bir başka ifadeyle bu, bireyin varlık tasavvuruna ve değer idrakine dayalı gerçek ahlakı, kendi iç dünyasında oluşturması, bir başka deyişle fıtratını özünü kavraması ve ona uygun bir davranış modeli geliştirmesi ve bu yaklaşımla hayatı anlamlandırmasıdır.

Bu anlamlandırma, bireyin imanını güçlendirerek onda Allah'a şükran duygularının ve sonsuz bir muhabbetin oluşmasına ve bunun uzantısı olarak da yükümlülüklerinin farkına varmasına yol açar. Bu birey, sözü edilen yükümlülükleri, Allah'a şükürün ve muhabbetinin gereği olarak yerine getirmeye çalışır ve bunu zevkle gerçekleştirir. Çünkü o, insanlarla, varlıklarla ve bütün kâinatla ilişkilerini Yaratıcısı'yla ilişkisinin tabii uzantısı olarak düzenlemeye çalışır. Dindarlık, işte bu ilişkilerin açılımını ortaya koyan İslâm

öğretisinin böyle anlaşılması, yorumlanması, benimsenip zevkle uygulamaya konulması işidir.

İslâm'a göre evrendeki bütün varlıkları ve bu varlık dünyasına hükmeden yasaları Allah yaratmıştır. Kâinat bütün zenginliği ve canlılığıyla Allah'ın eseri ve sanatıdır. Allah her şeyi bir ölçü ve dengede yaratmıştır. En küçük varlıktan en büyüğe kadar hiçbir şey, değersiz, anlamsız, ruhsuz, sıradan bir varlık olarak düşünülemez. Aksine her birinin kendince bir kimliği, misyonu ve mesajı vardır; Yaratıcı'nın kudretini, ilmini, iradesini, celâl ve cemâlini yansıtmaktadır; O'nun hakkında bir belgedir. Bu açıdan bakıldığında Allah-İnsan-Çevre ilişkisinin sağlıklı bir şekilde kurulması noktasında en deruni ve köklü düşüncelerin tasavvuf geleneğinde ortaya çıktığı görülür.

Tasavvufi anlayışta evrenin fiziki yaratılışının yanında bir de manevî boyutu bulunmaktadır; "âlem", bilmek anlamına gelen "ilm" kökünden gelmekte ve kendisiyle Yaratıcı'nın bilindiği Allah'ın dışındaki varlıklar olarak tanımlanmaktadır. Bu bakış açısına göre âlem, kendi diliyle yaratıcısını anlatan bir kitaptır; ona "kâinât kitabı" denmektedir. Bu kitap, insanlara yaratılış ve ilahî sıfatları açıklayan tabiî ayetlerle doludur; bu tabiî ayetler, insanın sezgi ve aklını harekete geçirerek hakikati idrak etmeye yöneltir. Bu sebeple Kur'anî ayetlerle varlık ayetleri, birbirlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır; dolayısıyla Allah'ın bu iki kitabının ayetleri birlikte okunmalıdır ki doğru anlaşılabilirler. Bütün varlık dünyası, abes hiçbir şey yapmayan Allah'ın eseri olduğuna göre, âlemdeki her varlık, ilahî hikmet ve sanatı yansıtmaktadır ve O'nun verdiği görevi yerine getirmektedir "Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız." (İsrâ, 17/44). "Gövdesiz bitkiler/necm ve ağaçlar da Allah'a secde ederler." (Rahman, 55/6) "Gökte ve yerde olanların, güneşin, ayın, yıldızların/nücum, dağların, ağaçların, hayvanların ve insanların birçoğunun Allah'a secde ettiklerini görmüyor musunuz" (Hac, 22/18) "Oysa göklerdeki ve yerdekiler, ister istemez O'na teslim olmuş ve O'na döndürüleceklerdir." (Âl-i İmran 3/83). Her şey ve herkes, kendine verilen özelliklere ve yeteneklere göre bir görev ve işleve sahiptir, onu yerine getirmektedir. Taş taşılığını, su suluğunu, toprak topraklığını, ateş ateşliğini, bitki bitkiliğini vs. yapmaktadır. Varlık dünyasında insanlar ve cinler dışında bütün varlıklar, Allah'ın kendilerine yüklediği görevi ister istemez yerine getirmek durumundadır; insanlar ve cinler gibi isyan etme özgürlükleri yoktur. Bu birkaç ayet bile göstermektedir ki İslâm'a göre tabiat, değerden bağımsız değildir; tabiat'ın fizikî olduğu kadar metafizik bir boyutu da vardır.

İslâm inancına ve ahlâkına göre, her şeyden önce değerlerin son tahlilde kaynağı insan değil Allah'tır; insan, tabiatın hakimi değil emanetçisi konumundadır. Çizilen bu İslâmî çerçeve, tabii çevreden ve Allah'ın nimetlerinden faydalanılmasına izin verilen insanın, bu faydalanma esnasında tam bir kulluk ve ibadet bilinciyle hareket edip ölçülü olmasını, gereksiz ve keyfî kullanımdan uzak durmak suretiyle doğal dengeyi korumasını ve bu koruma işlemini de diğer ibadetlerle aynı şuur ve samimiyetle yerine getirmesini

öngörmektedir. Müslüman, dünya nimetlerinden yararlanırken sınırsız ve sorumsuz bir tüketim anlayışıyla, ölçü gözetmeksizin salt tüketim merkezli hareket edemez. Aksine o, bütün hareketlerini ve tüketim biçimlerini öngörülen ilkelere dayandırmak zorundadır.

Kur'an-ı Kerim'deki konuyla ilgili ayetler, insanın âlemle/çevreyle ilişkisinin, bir ahlâk ve iman meselesi olarak değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Başka ifadeyle İslâm ahlâkı ve özelde çevre ahlâkı, onun Allah, âlem ve insan telakkisinden bağımsız düşünülemez. İnsanın Allah'a kulluk yükümlülüğü, kozmosla ilişkilerini de kapsayıcı ve onları belirleyici olduğundan mümin, çevreyle ilişkisini Allah'a karşı sorumluluğu çerçevesinde görmek ve bu ilişkilerini iman ve ihsan (Allah'ı görüyormuşçasına) bilinciyle gerçekleştirmekle görevlidir. Vahyin rehberliğindeki varlık ve hayata dair derinlikli düşünce, rasyonel bilgi, sorgulayarak anlama çabası, İslâm'ın ahlak esaslarını hakkıyla anlama ve hayatla bütünleştirmeye katkı sağlar. Bilişsel düzeyde varlığı ve varoluşu böyle anlamlandırma temeline dayanan, insanın anlam arayışına cevap veren bir dindarlık, görev ve sorumluluklarının bilincine varma imkanını bireye kazandıracığından dolayı onun çevreyle sağlıklı ilişki kurma yetkinliğini ve becerisini kazanmasına katkıda bulunur. Çünkü insan, evrenden kopuk değil, onunla bütünleşmiş bir üye olduğunu düşünerek davranışlarını belirleyecektir.

İnsan fıtraten tam bir iç tutarlılık ve bütünlük arar. Fıtrat dini olan İslâm, insanın imanı ile tutum ve davranışlarının, dolayısıyla ahlakının tam bir bütünlük ve tutarlılık içinde olmasını öngörür. Bu nedenle de, ameli imandan bir parça görmese de, imanla amel arasında organik bir bağ, bir sebep sonuç ilişkisi kurar. Kur'an'da sık sık "iman eden ve salih amel işleyen" nitelemesi kullanılır. İmanın gereği olarak yapılması istenen tutum ve davranışlar Kur'an'da "salih amel" kavramıyla ifade edilir. Bunu, "hem imanı ile hem de çevresiyle uzlaşsuhuyum içinde olan eylem" şeklinde anlayabiliriz. İşte iç dünyasında yukarıda sözü edilen tahkiki iman oluşan bireyde ahlaki tutum takınma ihtiyacı doğal olarak kendini gösterir (Aydın, 2011, s. 100).

Dinin değerlerini/ilkelerini anlamlandırırken mutlaka bunların hayatla, varlık dünyasıyla, özellikle de ilgili bireyin bu varlık dünyasındaki hayatıyla irtibatını sağlamak gerekmektedir. Müslüman dindar bireyi yetiştirirken onun hayat ve varlık konusundaki bilgi ve bilinç düzeyini yükseltmeye, bu alana ait bilgileri kullanarak dinin öngördüğü değerleri uygulanabilir nitelikte anlamlandırmasını sağlamaya ihtiyaç duyulmaktadır (Aydın, 2011, 101). İslâm'ın varlık anlayışını esas alarak tüm dünyaya ekolojik duyarlılıkla yaklaşma bilincini bireye kazandıracak olan ahlak eğitimi sürecinde, insanın hayatında çevrenin yeri, çevre kirlenmesi, doğal kaynakların korunması, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan türlerin koruma altına alınması gibi ekolojik dünya sorunları da öğretime konu edilecektir. Üstelik bu çevre sorunları, "tüm insanlığın aynı gemide olduğu" bilinciyle, küresel boyutlarıyla ele alınacaktır.

Her davranış, kendini doğuracak uygun yaşantı sonucunda oluştuğundan dolayı, hangi ahlakî davranış kazandırılacaksa ona uygun bir çevre düzenlenerek bireyin o çevreyle etkileşim içine girmesini (yaşantı geçirmesini) sağlamak gerekmektedir. İyi bir sosyal çevre oluşturmaktan, iyi örnekler sunulmasına, sağlam teorik zemin oluşturmaya kadar her bakımdan uygun yaşantıları belirleyip düzenlemek ve o yaşantıları geçirmelerini sağlamak ahlak eğitiminin sorumluluğundadır. Ahlak eğitimi, öğrenen kişide hedeflenen/istenilen hayatın niteliklerine ilişkin güçlü bir bilinç/farkına varma düzeyi oluşturmakla yükümlü olduğundan, teori ve pratiğin, gündelik hayat problemlerinin birlikteliğini sağlamak zorundadır. Bu ise, bilginin keşfi ve başka alanlara transferini sağlar.

Bu sayede birey, kişisel, sosyal, ekonomik, siyasal, moral ve estetik vb. hayattaki tüm unsurlarla yüz yüze gelir (hayatı bilgiye dönüştürür) ve zaman zaman da edindiği teorik değerlerin bilgileriyle hesaplaşır. Böylesi ahlak eğitiminde eğitilen, günümüzde her alana ilişkin problemler hakkında düşündürülerek onları fark etme ve çözüm üretme sürecine çekilerek kendi değerlerini oluşturma imkânını elde eder.

Sonuç

Çevre sorunlarının nelerden kaynaklandığı araştırıldığında, önce zihinlerin ve ruhların kirlendiği, sonra ruhları kirlenmiş insanların sosyal ve doğal biyolojik çevreyi kirlettiği ortaya çıkmaktadır. Çevrede problem oluşturan nedenlerden birini insan olarak kabul edenlere göre başlıca sebep; insandaki çevre ahlakı eksikliğidir.

Yeryüzünde bize sunulmuş her şeyi ölçülü ve israf etmeden kullanmak, inanç ve geleneklerimizin bize öğrettiği güzel bir alışkanlık olmasına rağmen insanların ahlaki değer ve normları dışlayıp, keyfi arzuların tatmin edilmesi için, sahip olunan imkânları aşırı bencillik ve aç gözlülük psikolojisi ile acımasız ve sorumsuzca kullanması hatanın başlangıcıdır. Kısaca çevre kirliliği, manevi kirlenmenin bir sonucudur.

Aslında tüm bunlar gösteriyor ki materyalist, faydacı ve indirgemeci dünya görüşünün önce Batı insanında sonra da bütün dünyada hâkim olması, doğayı yağmalayan kapitalizme dayalı hayat felsefesinin insanları etkisi altına alması doğanın sınırsızca kullanılmasının ve problemlerin en önemli sebeplerindendir. Çağdaş insan, bilimsel ve teknik açıdan gelişme ve dünyaya hâkim olma düşüncesiyle tabiatı kirleten bir üretim sistemi, insanı sakat bırakan bir toplum türü meydana getirmiştir. Kısacası insanoğlu faaliyetlerinde sadece faydacılık anlayışı ile hareket ederek doğada bir hakimiyet kurma çabası içine girmiş, bunun sonucunda da ekolojik sistemi tahrip etmiştir. Bu sorunun çözümü yine insandır. İnsan kendini tabiatın yıkıp yağmalayıcısı değil, tabiatı koruyup geliştirmekle görevli bir emanetçi olarak kabul etmelidir.

Kaynakça

- Akçay, E. (2010). *Çocuklara yönelik dini süreli yayınlarda çevre konusunun din eğitimi açısından incelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- el-Alusi, Şihabüddin Mahmut. (t.y.). *Ruhu'l-meani*. (c. 1). Beyrut.
- Aydın, M.Ş. (2011). *İman-amel ilişkisi bağlamında ahlak*, Ankara: Diyanet Aylık Dergi, ss.4-6.
- Bacon, F. (2003), *The New organon*. Lisa Jardine ve Michael Silverthorne (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press,
- Black, I. (1970). *The Daminion of man*. Chicago:Aldine.
- Catton, W. ve Dunlap, R. (1980). *A new ecological paradigm for post-exuberant sociology*. American Behavioral Scientist. 24(1), ss.15-47.
- Çepel, N. (1990). *Ekoloji Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları.
- Çepel, N. (1992). *Doğa Çevre Ekoloji ve İnsanlığın Ekoloji Sorunları*, İstanbul: Altın Kitaplar Yay.
- Farabi, Ebu Nasr Muallim-i Sani Muhammed b. Muhammed b. Tarhan. (1974), *Mutluluğu Kazanma*, Hüseyin Atay (Çev.). Ankara: AÜİF Yay.
- Gazzali, Ebu Hamid Muhammed. (1994). *el-Munkızumine'd-dalal*, Hilmi Güngör (Çev.), İstanbul: MEB Yay.
- Giddens, A. (1998). *Risk society the contex of british politics*. London: Cambridge Polity.
- Güney, E. (2007). *Çevrebilim sözlüğü*. Ankara: Sabev Yay.
- Harper, C. (1996). *Environment and society human perspectives on environmental issues*. New Jersey: Printice Hill.
- Herman, W. (1979). *An Incomplete guide to the future*. New York: Norton.
- İbn Rüşd, Ebū 'l-Velīd Muḥammed ibn Aḥmed ibn Muḥammed. (1992). *Faslu'l-makal felsefe-din ilişkisi*, Bekir Karlığa (Çev.). İstanbul: İşaret Yay.
- Keleş, R. ve Hamamcı C. (2002). *Çevrebilim*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Lenski, G. (1988), *Rethinking macrosociological theory*. *American Sociological Review*, 53, ss.163-171.
- Özdemir, İ. ve Yükselmiş, M. (1995). *Çevre sorunları ve İslam*. Ankara: DİB Yayınları.
- Özdemir M. (2015). *Modern Türkçe'de hayali bilgi sorunu ve İslam düşüncesinin tarihdışılığı*. *Mizanü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, 2, ss. 59-82.
- Özerkmen, N. (2002). *İnsan merkezli çevre anlayışından doğa merkezli çevre anlayışına*. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42. ss. 167-185.

- Parsons, T. (1967). *Sociological theory and modern society*. New York.
- Platon, (1997). *Theaitetos*. Macit Gökberk (çev.). İstanbul: MEB Yay.
- Prirages, D.C. (1978). *The New context for international relations global ecopolitics*, North Scituate: MA Duxburg Press.
- et-Taberi, Muhammed b. Cerir (1964). *Camiu'l-beyan*. (C 1), Mısır.
- Toynbee, A. (1992). *Yaşamı Seçin*. Umut Arık (çev.). Ankara: Diyalog Yay.
- Tuna, M. (2000). İnsan çevre ilişkilerinin tarihsel evrimi ve modern çevreciliğin doğuşu. *Ankara: Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*.3 (1-2), ss. 61-73.